

Xavier TORRES I SANS, *Els bandolers (S. XVI-XVII)*, «Referències», 11. Vic, EUMO Editorial, 1991.

Obrir un tema intocat —o avançar-hi— o poc treballat és força difícil, però pot ser-ho encara més plantejar-se'n un de no tan nou, com ho ha fet X. Torres i del qual s'han dit tantes coses. Quan X. Torres va començar la tasca d'investigació, feia quasi dues dècades que el tema del bandolerisme català no era objecte de perspectives noves. Després del treball de Ll. M. Soler i Terol, del 1909, potser el primer de tots, tot i que X. Torres considera els *Bandos y bandoleros en Gerona*, de J. Chía (1888-90), la primera veritable monografia sobre el tema, la fita historiogràfica següent havia estat J. Reglà, però d'ençà del seu *Bandolerisme del Barroc* (1962) el tema havia quedat en suspens. X. Torres ens va donar els primers fruits de la seva investigació el 1983 i aquest llibre suposa, de fet, deu anys o més de recerca. Fins a la seva aparició, han sortit treballs notables de contingut i de gruix diferents, com els de J. Lladonosa sobre el bandolerisme a la Catalunya occidental (1972), o els de C. Marcelle sobre bandolerisme i delinqüència (1980) o d'A. Simon d'aproximació sociològica al bandolerisme (1985), i, pel que fa a d'altres territoris de la vella corona d'Aragó, treballs d'importància com el de Casey del segle XVII valencià (1970), de G. Colàs i J. A. Salas sobre les alteracions del segle XVI aragonès (1982) i els Canamunt i Canavall mallorquins d'A. Le Senne (1981). Ara bé, han estat *Els senyors bandolers* (1984) i la *Història de Catalunya* (1989) de N. Sales i el *Dret públic català* (1987) de V. Ferro el que ha fet que el llibre de X. Torres s'hagi escrit i hagi sortit en el marc de més d'un canvi de perspectiva en la interpretació d'aspectes substancials dels segles XVI-XVII catalans. N. Sales ha qüestionat la crisi de la noblesa i ha subratllat les prerrogatives polítiques i militars dels senyors jurisdiccionals. V. Ferro ha vindicat institucions i constitucions històriques i ha remarcat la importància de la jurisdicció municipal. Tot plegat tendeix a fer canviar la perspectiva del caràcter de la confrontació monarquia-país i ha trastocat més d'una convicció de la historiografia de J. Reglà i J. H. Elliott dels anys seixanta, i obliga X. Torres a fer una relectura del fenomen força més complexa. És per aquesta raó que aquest llibre no és un llibre d'interpretació fàcil ni de conclusions rígides i unívokes, ni és tampoc un llibre tancat. L'autor pensa que encara cal més investigació.

X. Torres té sempre en compte les diverses perspectives que hi ha hagut sobre el tema fins als nostres dies, sigui per descartar-les, com la teoria del bandolerisme popular d'E. J. Hobsbawm o de J. Reglà, sigui per integrar-les i com-

pletar-les, com l'aproximació al tema del mite i la llegenda del bandolerisme en-cetat per Joan Fuster, o sigui per matisar-les i reinterpretar-les, com la teoria política o patriòtica del bandolerisme de la nostra Renaixença i de Ferran Soldevila.

X. Torres matisa qualsevol extrem de singularitat catalana i situa el cas català en un context europeu, a diferència de F. Braudel, que es va aplicar a veure-hi una restringida originalitat mediterrània. A més, demostra el caràcter extens i multifacètic del bandolerisme sense defugir, però, la generalització interpretativa. L'autor ha utilitzat bibliografia nacional i estrangera d'ahir i d'avui de caràcter molt divers dins el camp de la història, la cultura i l'antropologia, convençut que el bandolerisme ha de ser estudiat des de molts prismes. En relació amb les fonts, J. Reglà s'havia limitat en bona mesura als expedients de la lloctinència i del Consell d'Aragó, allunyant-se d'autors anteriors com Ll. M. Soler i Terol o J. Serra i Vilaró, que, usant també fons municipals i dietaris, van fer estudis imprescindibles encara avui i més allunyats que no els de J. Reglà de la visió oficial de la lloctinència. N. Sales, més recentment, s'aproximava als nyerros des d'unes fonts patrimonials que la conduïen a veure que certs anomenats «bandolers» eren la gent d'armes reclutats per senyors o per institucions amb dret a fer-ho. Ara X. Torres, que té en compte la necessitat de tot tipus de fonts, fa ús, especialment, de registres locals de vegueria (Vic), dels expedients judicials de la cancelleria reial i dels registres de sentències criminals de l'Audiència —aquests darrers no fàcils precisament de trobar—, fonts que li permeten observar, per exemple, entre moltes altres coses, processos de regalia i segrestaments de jurisdiccions, és a dir, de reconèixer la gravetat objectiva de la pressió de la monarquia sobre els senyors jurisdiccionals. També amb aquestes fonts elabora uns mapes útils sobre geografia del bandolerisme: reclutament, fautories, mobilitat, origen geogràfic dels bandolers, geografia de la unió de Vic i valuosos quadres sobre extracció social dels bandolers de quadrilla, període d'activitat, bandolers sentenciats...

X. Torres sotmet a crítica els plantejaments de cronologia, conjuntura i geografia que J. Reglà, seguint els esquemes de F. Braudel, va fer els anys seixanta. Pel que fa a la cronologia, s'inclina —i en això coincideix amb visions recents de la història agrària— a identificar les continuïtats medievals. Ben sovint, ens diu, no és possible discernir contrast o diferència entre medieval i modern pel que fa a la naturalesa del fenomen. I són precisament aquestes continuïtats les que expliquen que un Eiximenis i un Zurita puguin parlar de bandositats gairebé amb els mateixos termes, tot i les distàncies cronològiques que els separen.

En relació amb la conjuntura i la demografia, X. Torres resitua el seu paper atribuint-los més uns efectes o una incidència externa, que no pas la gènesi o trajectòria del fenomen. Matisa també qualsevol determinisme geogràfic i demostra com la violència no es configurava pas a la manera d'una espiral muntanyenca, sinó més aviat com una multiplicitat d'eixos o focus particulars relativament escampats i, en tot cas, si alguna realitat geogràfica es destacava, era la sòlida societat dins del triangle Manresa-Barcelona-Vic.

L'autor resitua cronologia, conjuntura i geografia, perquè considera el bandolerisme producte d'un filó estructural feudal (p. 30), cosa que no li permet admetre que aquest sigui una mera derivació geogràfica o de conjuntura malthusiana. El protagonisme aristocràtic que l'autor posa en primer pla implicava una

gran diversitat de categories nobiliàries, perquè en cap cas no exclou els sectors aliats de la monarquia. El bandolerisme era aristocràtic, independentment del caràcter social de les quadrilles de bandolers (pagesos pauperitzants, o sectors, fonamentalment rurals, però també gremials, sense feina). Només aquesta condició fonamental aristocràtica explicaria —diu i demostra— la grandària, la qualitat de l'armament, la gran mobilitat i la llarga durada de les quadrilles. «Abans de tot —diu— aquest bandolerisme aristocràtic és una via de preservació o maximització de la renda senyorial, sigui en forma de reacció feudal, sigui en forma de bandositats o disputes intersenyorials al voltant de rendes, jurisdiccions o patrimonis familiars» (p. 117). D'aquesta manera X. Torres replica la teoria d'un bandolerisme social o popular autònom i rebutja la fita del 1539, que havia estat identificada per J. Reglà com la frontissa d'un bandolerisme medieval aristocràtic cap a un bandolerisme popular de nou signe. Si hi ha hagut en algun moment bandolerisme social, ens diu X. Torres, en tot cas aquest hauria estat el derivat dels moviments remences radicals del segle XV.

La societat catalana dels segles XVI-XVII era lluny del monopoli estatal de la violència i en un context, per tant, de veritables limitacions d'integració de la justícia i l'ordre públic, l'estructura explicaria també el rerefons i la licitud de les guerres privades per raons patrimonials i/o jurisdiccionals que implicaven senyors laics i senyors de l'Església i per on circulaven reajustaments intersenyorials i reestructuracions eclesiàstiques amb trasbalsament de rendes. Per a X. Torres no necessàriament tot això ha de ser explicat en termes de ruïna de rendes, sinó que és producte obligat d'una societat feudal en la qual la competència per terres, rendes i jurisdiccions generava un estat de guerra privada gairebé crònic. Ara bé, aquest raonament necessita una explicació afegida i X. Torres recorda que sovint pot ser interpretat com a bandolerisme allò que potser era «el reflex deformat de les tradicionals prerrogatives polítiques i militars dels senyors jurisdiccionals» (p. 24). De la mateixa manera adverteix que molts aspectes de la inestabilitat eclesiàstica cal explicar-nos-els per reestructuracions inspirades per la monarquia que afectaven greument l'estructura eclesiàstica històrica de Catalunya.

Sense descurar que el món urbà tenia motivacions de conflictivitat pròpies, X. Torres, seguint en aquest punt J. H. Elliott i J. S. Amelang i, potser, sense aturar-se en els traspassos interestamentals en plena edat mitjana, considera que el lent procés d'urbanització de l'aristocràcia trasplantaria rivalitats de castell a ciutat i faria un paper desestabilitzador tant per la seva marginació del poder municipal primer com per la seva implicació en el poder municipal després.

El bandolerisme aristocràtic ocupa, doncs, l'espai central del raonament de X. Torres. Ara bé, aquesta afirmació no el porta tampoc a una visió unidimensional del fenomen, en primer lloc perquè la coexistència de legalitats no ho autoritza, després perquè els diferents sentits de la paraula bandoler, malgrat la generalització delictiva que en feren les autoritats de la monarquia, no ho permet i, finalment, perquè considera que tot i ser fill d'una estructura feudal esdevenia també «punt d'intersecció d'un seguit de tensions i d'antagonismes, característics de la societat de l'època i de natura, a voltes ben diversa... [de] caràcter "interclassista" i bigarrat...» (p. 188).

X. Torres, doncs, posa en primer terme de l'explicació la lògica de l'estructura feudal i alhora considera el bandolerisme com «...la resultant d'un seguit de

determinacions més àmplies, i, alhora, més difuses, de caràcter tant social com polític» (p. 25). «Bandositats i bandolerisme podien nodrir-se, doncs, d'un extens i multifacètic repertori de conflictes» (p. 94).

El bandolerisme no era unidireccional, i rivalitats de tota mena, de caràcter social divers, amb passions pròpies de pagesos més aviat benestants i urbanes d'oligarquies locals podien també imbricar-se amb parcialitats aristocràtiques. Destaca, per exemple, el trabucament de lluites de bàndols en veritables lluites socials antisenyorials, com el cas de la pugna dels veïns de Ripoll contra l'abat en la seva reivindicació a esdevenir municipi independent. Fa avinent, també, l'existència de privilegis locals en matèria d'autodefensa o reparacions de justícia, que les autoritats reials i baronials maldaven per neutralitzar, i la seva incidència en la violència dels segles XVI i XVII en les disputes d'aigües, pastures i boscos.

A la vigília de la Guerra dels Segadors situa la davallada del bandolerisme aristocràtic i destaca la necessitat d'explicar-ho no sols per la repressió de la lloctinència sobre fautories de tota mena, sinó també per fenòmens de canvi de llarga durada en l'estructura de la societat. Tot plegat fa veure la necessitat d'una monografia sobre la noblesa catalana. La coincidència cronològica entre l'extinció del bandolerisme del Barroc, la gradual transformació interna de la noblesa amb la fi de la seva capacitat jurisdiccional, i la derrota catalana de 1652-59, és el que porta l'autor a preguntar-se sobre el rerefons autèntic del bandolerisme, especialment quan el senyor bandoler era un pactista radical, vinculat al sistema constitucional i institucional del país, com en el cas dels Alentorn. Suggereix aleshores que la història catalana dels segles XVI i XVII és també la història de la confrontació entre una legalitat feudal que li era pròpia i una legalitat estatal d'arrel no catalana. «En la mesura que aquesta legalitat estatal —són paraules seves— era no catalana, la fi del bandolerisme senyorial pot ser conceptuada, alhora, com una debilitació del pactisme autòcton...» que, «en colpejar decisivament —continua dient— la independència política i militar dels senyors jurisdiccional catalans o aragonesos —la interpretació de X. Torres és vàlida per a ambdós països, si més no— la repressió dels bandolers afeblia, a la vegada, un dels suports naturals i materials del pactisme català o aragonès. La pau de príncep mai no fou —ens acaba dient— políticament neutra» (p. 194).

Tanmateix, potser no és tan segur històricament que el príncep en termes concrets quedés tan lluny de la condició feudal i un sistema polític com el català dels segles XVI i XVII quedés tan dissociat de la naturalesa estatal. Des d'aquesta perspectiva no hauria estat de més un tractament específic tant de les mobilitzacions locals com un seguiment sistemàtic de la història institucional i política de Catalunya abans del 1640. La potestat reial, a l'època, no sols estava limitada per la jurisdicció nobiliària, sinó també, i potser més encara, per la de viles i ciutats i per la de les estructures polítiques generals, les unes i les altres autoritat pública amb potestat pròpia. X. Torres mateix afirma que la crisi de la baixa edat mitjana no derivava cap a un bandolerisme senyorial generalitzat perquè precisament va topat amb la resistència d'una pagesia armada. Més tard el fet que els sometents de pagesos i menestrals, soldejant a vegades homes d'armes, de què ens parla N. Sales, fossin vedats, podria ser demostratiu d'una naturalesa no forçosament aristocràtica. El mateix X. Torres afirma també, tot i que les autoritats maldaven per neutralitzar-les, la supeditació en darrera instància de barons i

virreis al concurs i a la mobilització de la població local (p. 165), i d'aquí l'objectiu de reglamentar sometents veïnals per ordinacions senyorials i per cancelleria reial. Tanmateix, tot i la vitalitat de les mans armades, la seva força social i el paper que els corresponia com a instruments d'ordre públic, els privilegis locals de viles i ciutats en matèria d'autodefensa i de reparacions de justícia no tenen al llibre el tractament específic que hauríem volgut. Només hi són considerats en la mesura que foren reglamentats per la lloctinència (unions) o com a altres variants institucionalitzades de causa de bregues. En altres treballs del mateix autor, com a *Disputes d'aigües a la Ribera del Sió* (1986) o *La Vall de Torelló, una història de paraires i bandolers*, que esperem veure aviat publicats, X. Torres s'hi atura amb més atenció. Aquí potser les limitacions d'espai de la política editorial l'han obligat a fer-ne una menció massa retallada.

En el cas de la Diputació, és prou difícil sempre separar resistència estatal de torbacions per contrafaccions o resistència constitucional. El 1592, per exemple, entre altres coses, estava molt especialment en joc la jurisdicció de la Diputació. Per manca de cort general regular, a finals del segle XVI la societat catalana tendia al reforçament polític de la Diputació. Per aquesta mateixa raó la Diputació —poderós aparell fiscal— era també un aparell polític disputat no sols entre els vells estaments hegemònics, sinó també per sectors socials urbans no aristocràtics ni barcelonins. La Diputació del segle XVI ja no era una institució medieval. El 1542 Balaguer i Manresa obtenien el dret a ser insaculades en càrrecs de la Diputació. I el 1564 moltes ciutats, viles i llocs (Berga, Camprodon, Cervera, Cruïlles, Pals, Tàrraga, Vilafranca del Penedès...) reclamaven també ser insaculades en les bosses de llocs de la Diputació. En aquestes circumstàncies, regaliar consistorials, com féu la monarquia, era, d'una banda, soterrar, bandejar i desvertebrar els dirigents polítics de la societat, membres del braç militar com arreu de l'Europa de l'època, però també del braç popular, i, de l'altra, era també debilitar unes estructures polítiques independentment dels sectors socials que eventualment les ocupessin.

La persecució indiscriminada per les autoritats de la monarquia de coses molt diverses en nom de la repressió contra el bandolerisme ens obligaria a una tasca sistemàtica de destriar entre afers internobiliaris i episodis polítics, entre episodis de delinqüència pròpiament dita i funcions jurisdiccionals o entre afers aristocràtics i mobilitzacions vilatanes. És força difícil fer-ho si tenim en compte que els Guimerà el 1589 perseguien bandolers en nom del rei i el 1592 eren perseguits com a bandolers en nom del rei. O que Pere de Tamarit, pel fet d'haver format part com a conseller en cap de Barcelona, de la Divuitena de la Diputació (1591), fos empresonat i bandejat de la vegueria per cinc anys, mentre que Gispert de Guimerà, bandejat pel mateix motiu, passava tres anys «havent d'anar per boschs de nits y per parts molt perillosas», essent molt difícil en aquest casos destriar entre senyor institucional bandejat i senyor bandoler. La inexistència d'un bandolerisme popular entès a la manera de J. Reglà o d'un bandolerisme patriòtic i polític entès a la manera de F. Soldevila no significa, com el mateix autor, d'altra banda, ens diu en més d'una ocasió, la negació d'una realitat social plural amb voluntats polítiques diverses. Si no volem córrer el risc de veure la història de Catalunya del 1486 al 1640 bàsicament només com una història de bandolers, deixant soterrada i com a subalterna la complexa realitat

social i política que es movia sota allò que les autoritats de la monarquia criminalitzaven i denominaven genèricament bandolerisme, potser ens caldrà aturar-nos més tant en la capacitat social de la mobilització vilatana simultània i no pas dissociada de la seva capacitat de pledejar, com en l'estructura política de la Diputació i els seus homes. L'anàlisi de la societat de l'antic règim en termes de monarquia-estat, d'una banda, i noblesa-país, de l'altra, pot tendir a excloure o a subvalorar i subordinar el tercer en discòrdia. Els pagesos emfiteutes o les estructures urbanes de l'antic règim, base social de mans armades, sometents i fórmules afins, potser se'ls admet com a font de bregues per a reforçar i consolidar posicions socials, però no se'ls reconeix com a subjectes polítics.

La valoració en termes de dret públic de la xarxa d'universitats i la seva jurisdicció o de la Diputació a la manera de Víctor Ferro no modificaria, em sembla, el supòsit estructural del fenomen, en el sentit de forma que adoptava una bona part de la contrastació social i política de l'època, i, en canvi, potser permetria d'observar amb més nitidesa, al costat d'imbricacions i trabucaments de lluites de bàndols en lluites socials i polítiques, la intervenció repressiva de la monarquia en nom del bandolerisme sobre l'aristocràcia autòctona, que no necessàriament havia d'accelerar l'evolució de l'estructura feudal, la intervenció de la monarquia sobre ciutats, viles i llocs, que no necessàriament eren sempre les seves aliades, i la intervenció sobre la jurisdicció de la Diputació, que maldava sempre en competència amb l'Audiència. Una lectura massa liberal dels instruments polítics i jurídics de l'antic règim pot subordinar excessivament el tercer en discòrdia en una societat feudal en transformació, on el joc de la reproducció i la transformació no era en darrera instància en mans de la monarquia, i el caràcter socialment ambivalent de les institucions. Aquestes, a causa de la seva fluïdesa els segles XVI i XVII, ja havien deixat de ser instruments dels grans magnats i el 1640 esdevenien punt de confluència de sectors renovats del vell ordre, però fora de l'òrbita de la monarquia, amb noves forces socials.

El caràcter polifacètic i vidriós del bandolerisme és el que potser ha portat N. Sales a preguntar-se, en termes d'aparent despropòsit, però de volguda provocació, si existí un bandolerisme català del Barroc (1987) i a parlar-ne molt, però no a dedicar-hi cap capítol específic a la seva història de Catalunya. X. Torres, tot afirmant que el bandolerisme recobreix un espectre molt ampli de conflictes, n'accepta la noció i n'afirma la natura feudal en el doble vessant de protagonisme aristocràtic i de marc polític en consonància amb l'època, com a catalitzador de tensions. El llibre es dedica fonamentalment a situar aquest caràcter aristocràtic i des d'aquesta perspectiva desplaça definitivament la interpretació de J. Reglà. Tanmateix, el difícil reconeixement d'altres conflictes polítics i socials més o menys associats, barrejats i imbricats amb el bandolerisme, tal com el mateix X. Torres observa, requeriria, encara, un altre seguiment sistemàtic.

És evident que és l'interès del llibre el que provoca tot aquest seguit de reflexions, ja que aquest estudi és i serà imprescindible per a tots aquells que volem aplicar-nos en el coneixement dels nostres segles XVI i XVII.

Eva SERRA